

Під новий рік.

Нариси

Анатолія Франса.

I. Новорічна казка.

Ортёр, основатель „Звізди“, політичний і літературний керівник „Міжнародного Вістника“ і „Ілюстрованого Нового Віку“, привитавши мене в своїм кабінеті, сказав до мене з глибини свого директорського крісла:

— Мій любий Мартó, напишіть мені казочку для новорічного числа „Нового Віку“. Триста рядків, з нагоди нового року. Щось дуже живе, з аристократичним запахом.

Я відповів Ортерови, що я не надаюся для сеї роботи, бодай у таких дусі, як йому хочеться, але радо напишу йому казку.

— Мені бажалось би дуже, — мовив він, — щоб вона мала титул: „Казка для багатих“.

— Я волів би, щоб се була „Казка для бідних“.

— І я так розумію. Казка, що будить у багатів милосерде для бідних.

— А я власне не хочу, щоб багаті мали милосерде для бідних.

— Що за дивачний погляд!

— Не дивачний, але науковий. Милосерде богача супроти бідного, се по моїй думці зневага, заперечення людського братерства. Коли хочете, щоб я говорив до багатів, я-б їм сказав: „Не мучтеся милосердитись над бідними; їм ваше милосерде ні на що не здалося. Чому милосерде, а не справедливість? У вас же з ними неполаджені рахунки. Полагодьте їх. Се зовсім не діло чутя. Се справа економічна. Коли те, що ви даєте їм з ласки, має продовжити їх бідність і ваше багатство, то ваш дар лукавий, а сльози,

з якими ви змішаєте його, не зроблять його слухним. Треба на-
правити всю кривду. Ви даєте милостиню, щоб не направити тої
кривди. Даєте трощку, щоб задержати багато, і вважаєте се спа-
сінням ділом. Так самійський тиран кинув у море перстїнь, але
божа Немезїда не прийняла сеї жертви і рибак принїс назад ти-
ранови його перстїнь у череві риби. І Полїкрат швидко стратив
усї свої добра, а в додатку й житє.

— Ви жартуєте.

— Не жартую. Я хочу переконати богачів, що вони добро-
чинцї на рабат і благородні з вирахування незгїрш лихваря і що
не так треба брати ся до діла. Се переконанє може їм бути корисне.

— І ви хочете розводити такі погляди в „Новїм Вісї“, щоб
убити газету! Ні, друже, дайте спокїй!

— І чому ви хочете, щоб богач поводив ся з бідним инакше,
як поводить ся з багатими та сильними? Їм він платить усе, що
їм винен, а як не винен нічого, то й не платить нічого. Се слуш-
ність. Коли він чесний, нехай же робить те саме і з бідними. І не
говорїть, що богачі не винні нічого бідним. Я думаю, що ані один
богач не вірить сьому. Непевність починаєть ся аж при питаню
про розмір сього довгу. І ніхто не квапить ся вийти з тої не-
певности. Краще лишати ся в туманї. Всякий знає, що винен,
лише не знає, скілько винен і від часу до часу дає дещо дрібку
відчїпного. Се називаєть ся добродїєнність і приносить добрий зиск.

— Але-ж се, що ви говорите, дорогий товаришу, противне
здоровому розсудкови. Я може більший соціалїст від вас, але я
чоловік практичний. Усунути хоч троха страждання, продовжити
хоч одно людське житє, направити хоч частину суспільної неспра-
ведливости, і се вже щось значить. Та дрібка добра, яку зробиш,
усе таки зроблена. Се не все, а про те воно все таки щось. Коли
казочка, якої я прошу у вас, змягчить серце у сто з помїж моїх
богатих прецумерантів і склонить їх до датків, то се буде стіль-
ки-ж побїд над злом і стражданєм. Таким робом по троха стан
бідних зробіть ся зносним.

— А хіба-ж се добре, щоб стан бідних був зносним? Бід-
ність — неминуча товаришка багатства, багатство доконче потрібне
для бідности. Сї два лиха переплітають ся одно з одним, піддер-
жують одно одне. Не треба поліпшувати стан бідних, але треба
знести бідність. Я не буду побуджувати богачів до милостинї, бо
їх милостиня затроєна, бо вона робить добро тому, хто дає, а зло-

тому, хто бере, і нарешті тому, бо багатство само собою затверділе та жорстоке і не потрібно ослонювати його обманним плащиком милосердя. Коли хочете, щоб я написав казку для богачів, я скажу їм: „Ваші бідні, се пси, яких ви годуєте, щоб кусали. Ті нахлібники творять для властителей собачу свору, що гавкає на пролетаріїв. Богачі дають лише тим, що просять. Робітники не просять нічого, й не дістають нічого“.

— Але сироти, недужі, старці...

— Вони мають право жити. Задля них я не буду розбуджувати милосердя, але покличу ся на їх право.

— Все се — теорія. Вернімо ся до дійсности. Маєте написати мені маленьку поворічну казку, і можете дати їй соціалістичне вістрє. Соціалізм тепер досить у моді. Він належить до елегантного тону. Розумієть ся, я не говорю про соціалізм Гедаані про соціалізм Жорé, але про той добрий соціалізм, який наші елеанти дотепно і відповідно протиставлять колективі змови, Виведіть у своїй казці молодих героїв. Вона буде ілюстрована, а люди люблять на образках бачити гарні личка. Героїнею зробіть молоду дівчину, — гарну молоду дівчину. Се не так трудно.

— Ні, се не трудно.

— А не могли б ви впровадити до казки також малого коминарика? У мене є вже готова ілюстрація, кольоровий малюнок, на якому видно гарну молоду панночку, що дає милостиню малому коминарикови на сходах церкви св. Магдалини. При нагоді можна-б помістити сюди той малюнок. Мороз, сніг сипле... Гарна панночка чинить ласку малому коминарикови. Бачите се?

— Бачу.

— На тім тлі виводіть дальші комбінації.

— Виводити му. Малий коминарик, пронятий вдячністю, кидаєть ся на шию гарної панночки, яка виявляєть ся власною дочкою графа Лінотта. Він цілує її і витискає на лиці сеї ангельської дівчинки маленьке шовкове о, гарне маленьке о, зовсім кругле й зовсім гарне. Він любить її. Едмé (вона називаєть ся Едмé) не лишаєть ся нечутливою супроти такого щирого й невинного чутя. Здаєть ся, що се думка зовсім не погана.

— Ну, ну, з неї можна зробити дещо.

— Заохочуєте мене йти дальше. Вернувши до свого коштовного помешканя при бульварі Мальзерб Едмé перший раз у своєму житю почуває нехить до митя: вона хотіла би заховати

на своїм лиці відтиск уст, що доторкнулись його. Та малий коминарик ішов за нею назирцем аж до її брами, в захваті він стоїть під вікном обожаної дівчини... А що, добре?

— Ну, ну...

— Веду оповіданє далі. Другого вечера Едмє, поклавши ся спати в своїм ліжечку, дивить ся, аж із комина в її спальні вилізає малий коминарик. Він щиросердно кидаєть ся до тендітної панночки і обсипає її маленькими шовковими о, зовсім круглими. Я забув сказати вам, що й сам він вродливий на прочуд. Графянка перервала йому сю любу роботу. Вона почала кричати, кликати помочи. Але він так був зайнятий, що не бачив і не чув нічого.

— Мій любий Мартó!

— Він такий зайнятий, що не бачить і не чує. Надбігає граф. У нього душа шляхетська. Він хапає малого коминарика за матню штанів, що перш усього кинулась йому в очи, і викидає його за вікно.

— Мій любий пане Мартó!...

— Решту скажу коротко. Девять місяців пізнійше малий коминарик оженив ся з благородною молодогоу графянкою. Була крайня пора. Ось вам наслідки невмісної доброчинности.

— Мій любий пане Мартó, ви наважились, видно, на мою голову.

— Не вірте сьому. Доходжу до кінця. Оженивши ся з панною де Лінет, малий коминарик зробив ся римським графом і зруйнував ся на перегонах. Тепер він коминарить на вулиці Гетє, на Монпарнасї. Його жінка держить шинчок і продає салямандри по 18 франків*), платні в вісьмох місяцях.

— Мій любий Марто, се зовсім не забавне.

— Агов, мій любий Ортере! Те, що я розповів вам, се, конець кінців, зміст Лямартенової поеми „Упадок ангела“ та поеми „Ельоа“ Альфреда де Вінї. І взявши на розум, се таки краще, як усі ті слізливі історійки, які вмовляють у людей, що вони добрі, хоча вони зовсім не добрі, і що вони роблять добро, хоча вони не роблять добра, і що їм легко бути доброчинцями, хоча се діло найтруднійше в сьвіті. Моя казка моральна. Що більше,

*) В жаргоні університетських студентів салямандрою називаєть ся стан повного оп'яніня.

вона оптимістична і кінчить ся добре. Бо Едмé в шиночку на вулиці Гетé знайшла щастє, якого-б була даремно шукала на балах і забавах, коли-б була вийшла замуж за якого офіцера або дипломата. Любий пане редакторе, відповіджте мені: приймете до свого „Ілюстрованого Нового Віку“ мою казку „Едмé або невмісна добродичність“?

— Се виглядає так, немов би ви серіозно запитували мене...

— Еге, я вас запитую зовсім серіозно. Коли не хочете моєї казки, я опублікую її де инде.

— Де?

— В якійсь буржуазній газеті.

— Якось мені не хочеть ся вірити.

— А от побачите.

II. Кренкебіль.

Жером Кренкебіль, продавець овочів, ходив по місті тягаючи свій візок і кричачи: „Капуста! морква! буряки!“ А коли мав петрушку, то кричав: „Вязанка шпарагів!“ — бо петрушка, се шпараги бідноти.

Ото-ж дня 20 жовтня, коли він їхав вулицею Монмартр, матуся Баярдова, шевчиха „Під ангелом сторожем“ вийшла зі свого склепика і наблизила ся до візка з яриною. Підносячи згідливо вязанку петрушки вона запитала:

— Не дуже гарна в вас петрушка! По чому вязочка?

— Пятнацять су, матусю! Кращої не знайдете!

— Пятнацять су за три мізерні петрушечки!

І вона кинула вязанку на візок з призирством.

В тій хвилі поліціян ч. 64 надійшов і сказав до Кренкебіля:

— Далі! Далі!

Від 50 літ Кренкебіль поспішав далі й далі від рана до вечера. Сей наказ йому видав ся зовсім законним і природним. Не маючи найменшого наміру противитись йому він просив міщанку взяти собі, що їй до вподоби.

— Мушу вперед вибрати товар, — сердито мовила шевчиха.

І вона на ново обсмотрювала всі вязанки петрушки, потім узяла ту, яка їй видала ся найкращою і притулила її до своїх грудий, так як сьвяті на церковних образах притискають до своїх грудий тріумфальні пальми.

— Я вам дам чотирнацять су. Се аж за досить. І ще мушу піти до склепу пошукати дрібних, бо не маю при собі.

І держачи в жмені петрушку вона вернула до свого склепика, куди перед нею вийшла якась покупелька з дитиною на руках.

В тій хвилі поліціян ч. 64 в-друге відізвався до Кренкебіля:

— Далі! Далі!

— Жду на гроші, що мені належать ся, — відповів Кренкебиль.

— Байдуже мені до того, що вам належить ся! Я вам кажу рушати далі! — відповів строго поліціян.

Тимчасом шевчиха в своїм склепику примірювала 18-місячний дитині синенькі черевички, бо її мати квапила ся кудись. А зелена вязочка петрушки лежала на прилавку.

Від пів столітя, від коли тягав свій візок по вулицях, Кренкебиль привик до послуку властям. Але сим разом він попав у дивне положенє між правом і обовязком. Він не мав дару правознавства. Він не розумів, що користуванє з особистого права не звільнювало його від сповнюваня суспільного обовязку. Він занадто дбав про своє право, що веліло йому дожидати 14 су, і не дуже дбав про свій обовязок, який велів йому пхати далі свій возик і йти далі та далі. Він стояв.

І третій раз поліціян, спокійно і без гніву, велів йому рушати з місця. Навпаки звичавши бригадієра Монтосієля, що раз-у-раз грозить, а ніколи не лютить ся, поліціян ч. 64 промовляє лагідно, але похіпливий карати. Така його вдача. Хоч трошка зарозумілий, він про те добрий служака і взірцевий вояк. Відвага льва і лагідність дитини. Він не знав нічого, крім своєї служби.

— Чи ви не чуєте, що вам велю рушати далі?

Кренкебиль мав причину не рушати ся з місця, причину по його думці на стілько важну, що він уважав її достаточною. Він толкував ся по просту і без вигадок:

— Там до біса! Адже-ж кажу вам, що жду на гроші, які мені належить ся.

Поліціян ч. 64 відповів сухо:

— Хочете, щоб я арештував вас за супротивленє власти? Скажіть лише слово, я готов!

Чуючи сї слова Кренкебиль помалу здвигнув плечима і окинув поліціяна жалібним поглядом, який потім підняв до неба. Сей погляд говорив:

— Бог мені свідок! Чи я супротивник закону? Чи я насміхаюся з приписів та розпоряджень, що кермують моєю життєвою мандрівкою? О п'ятій рані я був на торговлиці. Від сестри я надавлюю собі моволі на руках з отриманим возиком, кричачи: „Капуста! Морква! Буряки!“ Мені минуло 60 літ. Я втомлений. А ви питаєте мене, чи хочу підносити чорний стяг бунту. Ви кпите собі з мене, і ваші кпини ріжуть мене по серці.

Чи то не добачивши сього виразу, чи то не признаючи в ньому оправдання непослуху поліціян короткими словами запитав його, чи він зрозумів?

Як раз у тій хвилі на вулиці Монмартр була найбільша глота поїздів. Фіакри, тачки, афішові будки, омнібуси, тягарові вози тислися одні на одних, збивалися в купи — сказати-б, нерозривно позчіплювані. А над тою їх безладною сутолокою лунали крики та прокляття. Візники фіякрів звільна, з притиском обмінювалися геройськими лайками з різницькими челядниками, а кондуктори омнібусів, вважаючи Кренкебіля причиною сутолоки, називали його „гнилою петрушкою“.

Тимчасом на тротуарі повстав також стиск цікавих, що ждали сварки. І поліціян бачучи, що на нього звернена загальна увага, признав конечним зробити вжиток зі своєї власти.

— Добре! — мовив він. І витягнув із кишені замащену нотатку та коротесенький оловець.

Кренкебиль відгадав його намір і піддався якомусь внутрішньому поривови. При тім йому тепер годі було рушити ся чи в зад, чи в перед: колесо його возика на лихо зачепило ся за колесо молочарського воза. Микаючи на собі волосе під шапкою він крикнув:

— Але-ж кажу вам, що жду на гроші, які мені належать ся. Чи не біда моя? А, тебе триста без двох! Ну, чи чував хто таке, га?

Сі слова, що значили радше розпуку, ніж бунт, поліціян приняв за особисту зневагу. А що по його думці всяка зневага мусіла висловлювати ся в традиційній формі, правильній, усьвяченій, обрядовій і так сказати літургічній „Смерть коровам!“*) — то власне в сій формі він у тій хвилі почув і зрозумів слова з уст провинника.

*) Ще з часів комуні 1871 р. задержала ся така вулична лайка в Парижі, звернена против поліцайників. (Перев.)

— А, так! Ви сказали „Смерть коровам!“ Добре! Ходіть за мною!

Кренкебіль остовпілий та безтямний глядів своїми великими очима, опаленими від сонця, на поліціяна ч. 64, і вломаним голо-
сом, що виходив раз із понад його голови, а раз із понизше його
пят, кричав схрестивши руки на своїй синій блюзі:

— Я сказав: „Смерть коровам“? Я? А Господи!

Купчики та малі хлопята повитали се арештоване реготом.
Вони, як і кожда людська юрба, любували ся в поганих та жор-
стоких видовищах. Та ось крізь купу глядачів пропхав ся дуже
сумний дідусь, весь у чорному, з високим капелюхом на голові,
наблизив ся до поліціяна і мовив до нього дуже лагідно, та при-
тім рішучо, хоч і півголосом:

— Ви помилили ся. Сей чоловік зовсім не зневажив вас.

— Прошу не пхати носа до чужого проса! — відповів по-
ліціян, також без лайки, бо говорив з чоловіком порядно одягненим.

Дідусь дуже спокійно і дуже рішучо настоював на своїм.
Поліціян велів і йому йти на поліцейну інспекцію і там гово-
рити те, що має сказати. Тимчасом Кренкебіль усе кричав:

— Ади, ади! Я мав кричати: „Смерть коровам!“ А Бо-
же-ж мій!

Він виголошував ті слова з зачудуванням, коли пані Баяр-
дова, шевчиха, надійшла до нього, держачи в жмені 14 су. Але
поліціян ч. 64 вже держав його за комір, і пані Баярдова мірку-
ючи, що чоловікови веденому на поліцію, нема що віддавати довгу,
сховала 14 су в кишеню свого фартуха.

Бачучи від одного разу свій возик заарештований, утрату
свої свободи, безодню під своїми ногами і сонце погасле на небі,
Кренкебіль пробурчав:

— От тобі й на!

Перед комісарем старий пан заявив, що зупинений на дорозі
сутолокою возів був свідком сцени і може ствердити, що поліціян
не був зневажений і зовсім помилив ся арештуючи сього чоловіка.
Він подав своє ім'я й характер: доктор Давід Матіє, протомедик
шпиталю Амбруаз-Паре, офіцер почесної Легії. В иньший час таке
свідцтво було би зовсім вистарчило комісареві, але в ту пору
у Франції вчені були в підозрію.

Кренкебіля полишено в арешті. Прославши ніч у хурдизі він
був другого дня переведений до „вулія“, до складу. Тюрма не

видалась йому анї прикрою, анї соромною. Вона здавалась йому потрібною. Його здивувала при вході чистота мурів і помостів.

— Як на чисте місце, то воно справді чисте. Бий мене коцюба! На помості можна-б обідати.

Коли його лишили самого, він хотів присунути собі сталець, але переконав ся, що він був ланцюхом прибитий до муру.

— От сьміховина! Ось штука, якої-б я ніколи не вигадав, їй Богу!

Він сів, покрутив пальцями і не переставав дивувати ся. Мовчанка й самота налягали на нього якоюсь ваготою. Йому нудилось і він з неспокоєм думав про свій возик, який арештовано ще весь повен капусти, буряків, моркви, селери та петрушки. І він читав себе турботно:

— І де вони заплхали мій возик?

Третього дня його відвідав адвокат, д. Лемер, один із наймолодших членів париської адвокатської лави, голова одної секції товариства „Ліга французької вітчизни“. Кренкебіль силкував ся виложити йому свою справу, та се йшло йому не легко, бо він не мав дару слова. Та може-б воно якось пішло, як би йому дрібку помогли. Але адвокат похитав головою і очевидно не вірячи всім його оповіданням та перегортаючи напери буркнув:

— Гм! Гм! Коли бо тут у протоколах стоїть щось зовсім не таке.

Потім з видом троха втомленим і покручуючи свій бльонд вусик він мовив:

— В вашім інтересі було-б може ліпше признати ся. Що до мене, то я думаю, що ваш систем цілковитого переченя дуже для вас недогідний.

І Кренкебіль уже готов був признавати ся, як би лише був знав, до чого признавати ся.

Пан президент Бурріш посвятив цілих шість мінут на переслуханє Кренкебіля. Се переслуханє було-б більше ваяснило річ, як би оскаржений був відповідав на завдані йому питання. Але Кренкебіль був не привик до дискусії, а в такій компанії ресpekt і страх затулювали йому рота. Оттим то він мовчав, а президент сам відповідав за нього — і відповіді були пригнобляючі.

— Значить признаєтесь, що ви сказали: „Смерть коровам!“

Аж тепер обвинувачений Кренкебіль добув із свого старого горла голос, мов скрип заржавілого заліза або з розбитого горшка.

— Я сказав: „Смерть коровам!“, бо пан поліцейський сказав: „Смерть коровам!“ Як на таке, то й я сказав: „Смерть коровам!“ Хотів пояснити, що здивований несподіваним закидом, він у своєму остовпінню повторив дивовижні слова, які йому підсунено безпідставно, яких він певне не сказав перший. Він сказав те „Смерть коровам!“ так, немов би хотів сказати: „Я! Щоб я говорив зневажливі слова? І ви могли-б повірити цьому?“

Пан президент Бурріш зрозумів се не так.

— То по вашому поліцейський перший сказав ці слова?

Кренкебіль здвигнув плечима і не сказав нічого. Годі було знати, хто перший.

— Не кажете цього! Маєте рацію! — мовив президент. І велів покликати свідків.

Поліцейський ч. 64, на імя Бастіян Матра, присяг, що скаже правду і нічого більше, як лише правду. Потім зізнав таке:

— Бувши в службі дня 20 жовтня, о першій з полудня на вулиці Монмартр я побачив чоловіка, що видав ся мені розвізником ярини і стояв зі своїм возиком на вулиці против дому ч. 238. Наслідком цього зробила ся суতোка возів. Я тричі велів йому рушати далі, та він не хотів слухати. А коли я заповів йому, що замельдую його, він у відповідь крикнув на мене: „Смерть коровам!“ — і се видалось мені зневагою.

Отсе зізнання, точне й рішуче, трибунал вислухав з очевидним вдоволенням. Оборона візвала паню Баярдову, шевчиху і д. М. Давіда Матіє, протомедика шпиталю Амбруаз-Паре, офіцера почесної Легії. Пані Баярдова не бачила, ані не чула нічого. Доктор Матіє був у юрбі зібраний довкола поліцейського, що велів яринярови рушати далі. Його зізнання було причиною невеличкого епізоду.

— Я був свідком усеї сцени, — мовив він. — Я завважив, що поліцейський помилив ся: його не зневажено. Я наблизив ся і сказав йому се. Та поліцейський не пустив арештованого продавця і візав мене, щоб я йшов із ними до комісаріату. Я пішов. Я повторив свою заяву перед комісарем.

— Можете сісти, — мовив президент. — Ординанс, покликайте свідка Матра! — Матра, коли ви доконали арештовання обвинуваченого, чи доктор Матіє заявив вам, що ви помилили ся?

— Вірна правда, пане президенте, що він мене зневажив!

— Що ж він вам сказав?

— Він сказав мені: „Смерть коровам!“

В аудиторії чути було шелест і сьміх.

— Можете йти! — мовив поквапно президент. А обертаючи ся до публіки додав, що коли повторять ся нечемні маніфестації, велить опорожнити салю.

Тимчасом оборонець тріумфально махав рукавами своєї тоги, і в тій хвилі можна було думати, що Кренкебіль буде увільнений. Коли настав супокій, д. Лемерль устав. Він почав свою оборону похвалою поліціантів, тих „скромних слуг суспільности, що побираючи сьмішно дрібну плату, зносять невинности і доконують день-у-день героїчних діл, наражаючи ся на ненастанні небезпеки. Се давні вояки, що не перестають бути вояками. Вояки — сим словом сказано все!“ І др. Лемерль без труду вдав ся в високі міркування про військові чесноти. Він — заявив він — належить до тих, що „не дозволять доторкнути ся до армії, до тої національної армії, до якої він сам має честь належати“.

Президент похилив голову.

Д. Лемерль справді був поручником при краєвій обороні. Він був також кандидатом націоналістичної партії в кварталі „Віей-Одріет“. Він говорив далі:

— Певна річ, я признаю скромні та цінні заслуги, які віддають день-у-день поліціанти величезній людности Парижа. І я не був би згодив ся, панове, боронити перед вами Кренкебіля, коли-б я бачив у ньому зневажника старого вояка. Закидають мійому клієнтові, що він сказав: „Смерть коровам!“ Значіне сеї фрази несумнівне. Загляньте до словника „бухацької“ мови, знайдете там: „Коровяр“ — лїнюх, дармоїд, що вилежуєть ся лїниво як корова, а не працює нічого; „корова“ — такий, що за гроші доносить поліції, шпїон. „Смерть коровам!“ — звичайний лайливий окрик у певних сферах. Але ціле питанє в тім: як сказав се Кренкебіль? А навіть: чи сказав він се? Позвольте мені, панове, сумнівати ся в сьому!

— Не підозріваю в поліціанта Матра ніякої злої думки. Але він, як уже було сказано, має важку працю. Він иноді буває втомлений, знесиленний, роздратований. В таких настрою він міг стати ся жертвою слухової галюцинації. І коли він тут каже вам, панове, що доктор Давід Матіє, офіцер почесної Легії, протомедик шпиталю Амбруаз-Паре, магнат на полі науки і чоловік вишого товариства, також кричав: „Смерть коровам!“ — то ми

мусимо признати, що Матра був жертвою хвороби, манії, і то, коли се слово не буде занадто сильне, манії переслідування.

— А навіть хоч би Кренкебіль крикнув: „Смерть коровам!“, то ще треба би знати, чи се слово в його устах мало характер проступка. Кренкебіль, се природний син перекупки, що вмерла від розпусти та п'янства; він уродився алькоголіком. Отсе він перед вами, знівечений 60-літньою нуждою. Панове, мусите признати, що він неодвічальний.

Д. Лешерль сів, а президент Бурріш прочитав муркотучи ледво чути присуд, яким Жерома Кренкебіля засуджено на два тижні в'язниці і 50 франків грошової кари. Трибунал опер своє переконання про його вину на свідощті поліціанта Матра.

Коли його вели понурим коридором із палати справедливості, Кренкебіль почув страшену потребу щирого слова. Він обернувся до ординанса, що провадив його, і озвався до нього тричі:

— Пане вартовий! вартовий! Ге, пане вартовий!

І зітхнув.

— Отсе два тижні тому.. як би хто був мені сказав, що таке зо мною станеться!...

Потім висловив таку увагу:

— Дуже швидко говорять ті пани. Гарно говорять, але дуже швидко. Годі з ними порозуміти ся... А ви, пане вартовий, як міркуєте? Правда, що дуже швидко?

Але вартовий ішов не відповідаючи, ані не обертаючи лица. Кренкебіль запитав його:

— Чому не відповідаєте мені?

А вартовий усе мовчав. І Кренкебіль мовив до нього з докором:

— Навіть до пса чоловік обізветься. Чому-ж ви не обізветесь до мене? Навіть рота не отворите! Чи боїтеся, що вам із нього смердіти-ме?

Заведений назад до в'язниці Кренкебіль не виходячи з чудадива сів на своїм стільці прикованим до стіни. Він сам собі не вірив, щоб судії могли помилити ся. Трибунал своїми врочистими формами закрив перед ним свою слабкість. Він не міг вірити, щоб правда була по його боці, а не на боці тих урядників, яких поступування він не міг розуміти. Йому годі було доміркувати ся, що була якась діра в тій так гарній церемонії. Бо не ходячи ані до церкви, ані на засідання парламенту, він у своїм життю не бачив

нічого так гарного, як суд у поправчій поліції. Він знав лиш одно, що він не кричав: „Смерть коровам!“ А що його засуджено на два тижні тюрми, се на його думку була якась глибока тайна, один із тих артикулів віри, які вірні приймають не розуміючи їх, якась обява темна, грімка, гідна подиву і страшна.

Другого дня адвокат прийшов відвідати його.

— Ну, добродію, як же вам? Дуже тужно? Не падайте духом! Тиждень мине швидко! Не маєте чого дуже жалувати ся!

— Та воно то... нема що казати, ті пани були дуже лагідні, дуже чемні. Анї в одного кепського слова... Я й не думав... А ординанс навіть натягнув білі рукавички. Ви не бачили?

— На добру ввагу вам слід було признати ся.

— Та може й так.

— Кренкебіль, маю вам сказати добру новину. Одна милосерна особа, яку я зацікавив вашим положенєм, передала мені для вас суму 50 франків, яка піде на заплату кари, що вас засуджено на неї.

— Так коли-ж ви даєте мені тих 50 франків?

— Я заплачу їх просто до каси. Не турбуйте ся!

— Все одно. Про те дякую тій особі.

І Кренкебіль буркотів у задумі:

— Дивна річ усе те, що мені трапилось.

— Не беріть собі того до голови, Кренкебіль! Такі річи часто бувають, дуже часто.

— А не могли-б ви сказати мені, куди вони заплідили мій возик?

Вийшовши з в'язниці Кренкебіль знов тягнув свій возик по вулиці Монмартр кричачи: „Капуста! Буряки! Морква!“ Він не сердив ся, не нарікав ні на кого за свою пригоду. Йому не лишило ся по ній ніяких прикрих споминів. Навпаки, в його душі все се виглядало як театр, як подорож, як сон. А тепер він був рад чалапаючи по болоті, по бруку вулиці і бачучи над своєю головою небо покрите хмарами, брудне як вода в рівчаку, те звисне йому небо його рідного міста. Він зупиняв ся на кождім перехрестю, щоб випити чарку горілки, а потім весело й свобідно поплювавши в жмені, щоб зробити слизькою свою мозолясту долоню, він ухопив за дишель і потяг свій возик. Воробці, ранні пташки і бідні як і він сам, що шукали поживи на вулиці, вифуркували

перед ним цілими веретами, вторуючи своїм цв'іркотанєм його крикови: „Капуста, морква, буряки!“

Стара господинька, що наблизилась і оглядала селєру, мовила до нього:

— А що се з вами було, батьку Кренкебиль? Цілі три тижні не було вас видно. Ви хорували? Ви троха змарніли.

— Скажу вам по правді, пані Майош: я подав ся був на пана.

Ніщо не змінило ся в його житю, окрім того хиба, що він забігає до шинку частійше, ніж мав звичай доси, бо йому здаєть ся, що сьогодні сьвято, і що він поробив знайомости з милосерними особами. Троха на веселі він вертає до своєї халабуди. Простягши ся на перині він накриваєть ся мішками, яких позичив йому продавець маронів із перехрестя і які служать йому за покривало, і міркує собі: „Тюрма, ховай Боже, нема що жалувати ся на неї. Чоловік має там усе, чого йому треба. Але все таки у себе дома лїнше“.

Його вдоволенє тревало не довго. Він швидко переконав ся, що його клієнти почали вовком дивити ся на нього.

— Гарна селєра, пані Куантро!

— Не треба мені нічого.

— Як то не треба? Адже не будете жити духом божим.

Але пані Куантро, не відповідаючи йому, вернула спокійно до великої пекарні, якої була властителькою. Склепичарки і сторожихи, що колись тисли ся до його возика повного зеленини та цв'іту, тепер відвертали ся від нього. Дійшовши до шевського склепика „Під ангелом сторожем“, вихідної точки, від якої почались його судові авантури, він гукнув:

— Пані Баярдова, пані Баярдова, ви мені винні п'ятнацять су від оноді.

Але пані Баярдова, що сиділа за своїм прилавком, не вдостойла навіть обернути ся в той бік.

Уся вулиця Монмартр знала, що старий Кренкебиль сидів у арешті, і вся вона не пізнавала його. Чутка про його засудженє дійшла аж до передмістя і до гучного перехрестя вулиці Рїме. Тут коло полудня він побачив паню Льору, свою добру і вірну клієнтку, похилену над возиком малого Мартина. Вона обзирала велику головку капусти. Її волосє блискотїло до сонця, мов густі золоті нитки злегка покручені. А малий Мартинець, марна штучка, брудний смаркачина, кляв ся, що нема кращого товару над його.

На сей вид у Кренкебіля заболіло серце. Він приволік свій возик аж до возика малого Мартинця і зломаним, плачливим голосом мовив до пані Льори:

— Чи то годить ся спроневірюватись мені?

Пані Льора й сама знала, що вона не княгиня. Не в висшому товаристві вона виробила собі понятє про Іванову хату та про „вулій“. Але можна бути чесним у кождім стані, правда? У кожного є самолюбє і ніхто не любить мати діло з чоловіком, що сидів у арешті. Оттак і вона не відповіла нічого Кренкебілеви, а тільки здвигнула плечима.

Старий продавець рушив далі, але почувуючи зневагу буркнув:

— Іди, йди, ти митко!

Пані Льора випустила з рук зелену головку капусти і крикнула:

— Ади, стара коняка! Сам арешти витирає, а иньших лає!

Коли би Кренкебиль був при холодній розвазі, він ніколи не був би докорив паню Льору її ремеслом. Він знав аж надто добре, що чоловік не вибирає собі стану, в якім нераз опинить ся, що не все те робить, щоб йому хотіло ся в житю і що добрі люди бувають у кождім стані. Він мав мудрий звичай не вважати на те, що роблять його клієнти у себе дома і не погорджувати ніким. Але тепер він був сам не свій. Тричі він назвав паню Льору миткою, стервом і червоточиною. Купка цікавих зібрала ся довкола пані Льори й Кренкебіля, які обміняли ся ще деякими лайками так само масними як і перші, і були-б лаялись ще Бог зна доки, як би поліціян, появивши ся раптово, своїм мовчазним та непорушним видом не був їх відразу зробив так само ніщими й непорушними, як і сам. Вони розійшли ся. Але ся сцена до решти вбила Кренкебіля в опінії цілого кварталу Монмартра та вулиці Ріше.

А старий яринар ішов буркочучи:

— От іще каракатиця! Нема другої такої каракатиці, як ся баба.

Але на дні своєї душі він не за се сердив ся на неї. Він не погорджував нею за те, що була тим, чим була. Навпаки, він поважав її за те, що була ощадна й заможна. Давнійше вони нераз радо розмовляли з собою. Вона говорила йому про своїх родичів, що жили в селі. Вони обоє змовляли ся оброблювати маленький огородець і годувати курий. Се була добра клієнтка.

Та бачучи, як вона купувала капусту у малого Мартинця, у того замураного смаркача, у того не-знати-що, він почув, як його замлоїло в животі; а коли побачив, що вона відвертаєть ся від нього з погордою, то йому не стало терпцю, і на тобі!

Та пайгірше те, що вона не одна поводила ся з ним, як із паршивцем. Ніхто тепер не хотів знати його. Як пані Льора, так само й пані Куантро пекарка, і пані Баярдова з під Ангела сторожа погорджували ним, відпихали його. Вся суспільність, ади!

Так ось як! За те, що чоловіка на два тижні засадили в тїнь, то він уже нездалий навіть на продавця петрушки! Чи сеж по правді? Чи тож розум дати вмерти з голоду чесному чоловікові за те одно, що мав непорозумінє з поліцайниками? А коли не може продавати ярини, то йому не лишаєть ся нічого иньшого, як здихати.

Як попсоване вино, так і він робив ся оцтом. Посперечавши ся з Льорою він мав подібні перепалки з усіми иньшими. За нїзащо він говорив грубіяинства своїм покупчиням, і прошу вірити, говорив не обвиваючи нічого в бавовну. Коли котра надто довго общупувала товар, він зараз назве її хляпатурою та лемішкою. Так само в шинку він шукав собі зачіпки з товаришами. Його приятель, продавець маронів, не пізнавав його і говорив, що сей кроть-його-за-ногу Кренкебіль, то правдива шевська смола.

Лихо зробило його несправедливим. Він мстив ся на тих, що не робили йому нічого злого, а иноді на слабших від себе. І так він заїхав пова вуха Альфонсови, синові шинкаря, за те, що сей запитав його, чи добре там у Івановій хаті? Він тріснув його і сказав:

— Ти пущьвірку! Твій батько повинен би сидіти в Івановій хаті замість набивати кабзу продаючи людям отруту.

Вчинок і слова не чинили йому чести; продавець маронів справедливо вияснив йому, що дитину не слід бити тай не слід докоряти їй батьком, якого вона не вибрала собі.

Він почав пити. Чим менше заробляв, тим більше пив горівки. Колись ощадний і тверезий, він тепер сам дивував ся, що таке стало ся з ним.

— Я-ж ніколи не був ласуном! — говорив він сам до себе. — Мабуть так, що чим чоловік старіє, тим дуріє.

• Иноді він остро осуджував свою ледачість та неробство:

— Гей, старий Кренкебілю, не здалий ти ні до чого, хіба де на сьмітник.

Иноді він дунив сам себе і вмовляв у себе, що се з потреби.

— Адже-ж треба від часу до часу випити порційку, щоб додати собі сили, осявіжитись! Чую, що там щось пече мене в шлунку. І ніщо так не осявіжує мене, як та паруха.

Часто він запізнявав ся на ранішній торг і набирив посліднього товару тай то набор. Одного дня чуючи скипанє в ногах і втому в серці, він не рушив свого возика з шопи і провів увесь божий день швандяючись коло панї Рози, флячниці, та коло всіх шинків на торговиці. Вечером сидячи на коши, він задумав ся і почув докори сумління за те, що так занедбає ся. Він пригадав собі свою колишню силу і давню працю, довгі мандрівки і славі торги — ті незчислені дні все однакові та повні праці: сто кроків — ніч — торговиця — ось і торг; ось він оберемками набирає ярину, хитро-мудро укладає її в своїм возику, на один дух з'їдає цілий чорний хлібець від мамі Теодори, ще теплий; і ось розлягаєть ся його голосний крик, мов піане когута, що потрясає ранішнім повітрям. Він тягнеть ся багатолюдними вулицями, — се так тягнеть ся ціле його житє, невинне та невибагливе, житє чоловіка-коняки, що цілого пів столїтя розвозив на своїм возику по душних та запорошених вулицях сьвіжу зеленину з далеких огородів. І киваючи головою він зітхав:

— Ой ні, нема вже в мене тої сили, що бувало. Конєць зо мною! Доти збанок воду носить, доки вухо не вірветь ся. А надто від часу моєї пригоди з властями мій характер змінив ся. Я щось не той став, що вперед був!

Еге-ж, не той став! Не стало моральної сили. Чоловік у такім стані, се немов той, що впаде на землю і не може встати, а всі прохожі топчуть по ньому.

Надійшла нужда, чорна нужда. Старий яриняр, що колись носив повні кишені дрібних, тепер не мав ані зломаного гроша. Була осінь. Його вигнали з комірки і він спав у шопі на возах. Три тижні вже йшов дождж, рівчаками по вулицях плила повідь, заливаючи шопу.

Скулившись на своїм возику серед брудної води, в товаристві павуків, щурів та виголоднілих котів він думав у пїтьмі.

Не їв нічого весь день, не мав чим укрити ся так, як колись укривав ся мішками продавця маронів, — і йому пригадали ся ті два тижні, коли то уряд давав йому їсти й постіль. Він тепер завидував арештантам, що не терплять ані голоду ані холоду, і йому шибнула в голову думка:

— Адже-ж я знаю спосіб, то чому-ж би мені не вжити його?

Він устав і вийшов на вулицю. Було мало що по одинацятій. На дворі було темно й слотаво. Стояла сніжниця, мокра й холодніша від дожджу. Рідкі прохожі тисли ся поблизу мурів, по-під окапами.

Кренкебіль пройшов по-при церков сьв. Евстахія і завернув на вулицю Монмартр. Вона була пуста. Один-одніський поліціян стояв на тротуарі, на розі церкви під газовою лампою. В сьвітлянім околі тої лампи видно було немов дрібний, червоний дожджик. Поліціян заслонив ся від нього гумовою капузою. Його лице зблизька виглядало спокійно і сумовито. Мав грубі вуса, коротко пристрижені й сиві. Се був старий сержант, чоловік яких сорока літ.

Кренкебіль стиха наблизив ся до нього і несьмілим, притишеним голосом промовив:

— Смерть коровам!

Потім ждав наслідків сього сакраментального оклику. Але наслідків не було ніяких. Сержант стояв непорушний і німий, аложивши навхрест руки під своїм коротким плащем. Його очи широко отворені, що сьвітили ся в сутінках, гляділи на Кренкебіля з якимось смутком, бачністю й погордою. Кренкебіль здивований, але все ще надставляючи решту своєї рішучости пробелькотів:

— Смерть коровам! Кажу вам ще раз!

Настала довга мовчанка, в якій чути було лише цяпканє дожджу серед пронизливого холоду. Нарешті сержант промовив:

— Не годить ся так казати... Цевна річ, що не годить ся! Чоловік у ваших літах повинен би мати більше тямки. Йдіть собі спокійно далі!

— Чому-ж мене не арештуєте? — запитав Кренкебіль.

Сержант похитав головою під своєю мокрою капузою.

— Е, як би то прийшлося арештувати всіх галапасів, що балакають таке, чого не слід балакати, то було-б у мене діла!... І на щоб то придало ся?

Кренкебіль, зачудований тою великодушною байдужністю, довгу хвилину стояв остовпілий і німий, ногами в рівчаку. Та заким рушив далі, він поспробував оправдати ся.

— Се я не до вас мовив: „Смерть коровам!“ Ані до вас, ані до нікого иньшого. Се задля ідеї.

Сержант відповів непохитно лагідно;

— Чи то для ідеї, чи для чого иньшого, сього не слід казати. Бо коли чоловік сповняє свій обов'язок і приймає не мало невигоди, то не годить ся лаяти його глупими словами... Прошу вас ще раз, ідіть собі далі!

Кренкебіль похилив голову, звисив безвладно руки і почалапав під дождем, поки не щез у пільмі*).

З французького переклав

Іван Франко.

*) Отсе оповіданє, передане тут з деякими скороченнями, послужило автору основою триактової драми, яка перед місяцем з великим успіхом була виставлена в однім із париських театрів. — І. Ф.